

Explaining the Development of Naturalist Identity During Adolescence Based on the Perspective of Islam

Atiyeh Sadat Mustafa¹

 0000-0001-5011-2981

Atusa Kalantar Hormozi^{2*}

 0000-0003-1200-4933

Asieh Shariatmadar³

 0000-0002-0830-7379

Abstract

The purpose of this study is to extract the components of the growth pattern of naturalistic identity from the perspective of Islam and to explain the conceptual growth pattern of identity based on Nature identity. In this study, the sample was equal to the community and available books and sources related to identity and nature such as Shahid Motahari, Allameh Tabatabai and Javadi Amoli, were studied. Also, the note-taking method was used to review texts, compare and thematic content Analysis and for validation, the extracted categories and the conceptual model along with the related texts were provided to three experts. According to the findings of the study, 8 main themes were obtained, including the inherent characteristics of the human species, the innate desire for absolute perfection, the inherent contradiction in humans, the development towards the transcendence of human identity, understanding nature with self-discovery, innate knowledge of monotheism, achieving absolute perfection with facing nature, the need for a guide for the flourishing of nature, and 21 sub-themes. According to the results of the research, it can be said that development of a identity based on Islamic Nature is founded on the transcendental evolution and the acquisition of absolute perfection and monotheistic knowledge in order to give meaning to the emergence of a perfect human being.

Keywords: Islamic viewpoint, identity growth and development, Nature (Human Characteristics), thematic content Analysis.

1- Master of Arts(MA), School Counseling, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran atyehmustafa@gmail.com

2- Associate Professor, Counseling, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran(Corresponding Author).

at.kalantar@atu.ac.ir

3- Associate Professor, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

shariatmadar@atu.ac.ir

تبیین رشد هویت فطرت‌گرا در دوران نوجوانی مبتنی بر دیدگاه اسلام^۱

عطیه‌السادات مصطفی^۲

آتوسا کلانترهرمزی*^۳

آسیه شریعتمدار^۴

چکیده

هدف از این پژوهش استخراج مؤلفه‌های رشد هویت فطرت‌گرا مبتنی بر دیدگاه اسلام و تبیین مفهومی رشد هویت فطرت‌گرا بود. در این پژوهش نمونه با جامعه برابر و شامل کتب در دسترس بوده است و منابع مرتبط با هویت و فطرت از اندیشمندانی چون شهید مطهری، علامه طباطبائی و جوادی آملی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، همچنین از روش فیش‌برداری برای بررسی متون و مقایسه و تحلیل محتوای مضامین استفاده شد و برای اعتباریابی، مضامین استخراج شده و الگوی مفهومی به همراه متون مرتبط در اختیار سه متخصص قرار گرفت. طبق یافته‌های پژوهش، مضمون اصلی شامل ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی، فطری بودن میل به کمال مطلق، تضاد سرشتی در انسان، تکوین رو به تعالی هویت انسان، درک فطرت با خودیابی، معرفت فطری به توحید، کسب کمال مطلق رو به سوی فطرت، نیاز به راهنما برای شکوفایی فطرت و ۲۱ مضمون فرعی به دست آمد. بنابر نتایج پژوهش، می‌توان گفت چگونگی رشد هویت مبتنی بر فطرت اسلامی، بر مبنای تکوین رو به تعالی و کسب کمال مطلق و معرفت توحیدی است تا بتواند بروز انسان کامل را معنا بخشد.

واژه‌های کلیدی

دیدگاه اسلام، رشد هویت، فطرت، تحلیل محتوای مضمون.

۱- مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد است.

۲- کارشناس ارشد، مشاوره مدرسه، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
atvehmustafa@gmail.com

۳- دانشیار گروه مشاوره، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۴- دانشیار گروه مشاوره، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

بیان مسئله

نوجوانی دوران گذار از کودکی به بزرگسالی است که در طی آن تغییرات قابل توجهی در حوزه‌های مختلف از جمله تجربه عاطفی رخ می‌دهد (Bailen et al., 2018). در دوره نوجوانی همراه با قابلیت‌های گسترش‌یافته استدلال و تحول فکر فرضی - استنتاجی در نوجوانان، رغبت افزایش‌یافته‌ای نسبت به موضوع‌های ایدئولوژیکی و فلسفی و شیوه ساخته و پرداخته نگریستن به آن‌ها، حاصل می‌شود (دلخموش و احمدی مبارکه، ۱۳۹۰)؛ بنابراین سال‌های نوجوانی بهترین دوره در طول زندگی، برای بازسازی جنبه‌های روانی اجتماعی شخصیت همچون شکل‌گیری اهداف شخصی، ارزش‌ها و عقاید است (باباپور خیرالدین و دیگران، ۱۳۹۱). تمامی این جنبه‌ها مربوط به فرایند هویت‌یابی نوجوان هستند.

یکی از مسائل مهم دوره نوجوانی، مسئله هویت‌یابی و خودشناسی است. انسان فطرتاً می‌خواهد خود را بیابد. کسب یک هویت مستقل فرایندی است که از بدو تولد آغاز شده و در طول زندگی به اشکال مختلف خود را نشان می‌دهد (خوی‌نژاد، رجایی و شیرازی، ۱۳۹۱). شکل‌گیری هویت ترکیبی از مهارت‌ها، جهان‌بینی و همانندسازی‌های دوران کودکی است که در نوجوان احساس تداوم گذشته و جهت‌گیری به سوی آینده را ایجاد می‌کند (آقاگدی و اعتمادی، ۱۳۹۱). اریکسون^۵ (۱۹۶۸) اولین کسی بود که هویت را به‌عنوان پیشرفت مهم شخصیت نوجوانان و گامی مهم به سمت تبدیل‌شدن به بزرگسالی ثمربخش و خوشحال تشخیص داد. او بیان داشت که افراد در طول زندگی، تمایل دارند خودشان را تعریف کنند و به این پرسش پاسخ دهند که «من چه کسی هستم؟». می‌توان بیان داشت هویت مفهوم چندبعدی و پیچیده است که به حس ذهنی مداوم فرد در زمان‌های مختلف و زمینه‌های متعدد اشاره دارد (Meeus, 2023). فرایندهای هویت در طول عمر فرد به تکامل و تغییر ادامه می‌دهند، ولی در دوران نوجوانی به‌ویژه زمانی که افراد دچار تغییرات متعدد فیزیکی، روانی و اجتماعی می‌شوند، بسیار مهم است (Crocetti, 2017 & 2018)؛ بنابراین هویت را می‌توان محصول تعدیل و تنظیم مستمر افراد در لحظات و زمینه‌های مختلف دانست (De Lise; Luyckx & Crocetti, 2024).

5- Erikson, E. H.

رشد هویت تحت تأثیر عوامل مختلفی است که سیف و همکاران (۱۳۹۰) چند مورد مهم‌تر آن را رشد شناختی، عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نیز عوامل مربوط به والدین، مدرسه، نقش مذهب، تفاوت‌های جنسیتی، ترتیب تولد، فاصله سنی فرزندان در خانواده و خیال‌پردازی نوجوان برشمردند. هریک از این عوامل منجر به دستیابی نوعی از هویت مانند هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت فرهنگی، هویت ملی یا قومی و هویت دینی یا مذهبی می‌شوند که هرکدام کارکرد و خاصیت ویژه‌ای را در زندگی فرد ایفا می‌نمایند.

نظریات مربوط به هویت به صورت کلی ریشه در حوزه روان تحلیل‌گری و همچنین محدوده‌ای از روان تحلیل‌گری نوین (که به «روانشناسی من^۶» شهرت یافته است) دارند که وجه اشتراک آن‌ها تأکید بر چگونگی تأثیر جنبه‌هایی از محیط اجتماعی و فرهنگی بر «من» و بر رشد و عملکرد آن است (احمدی و جمهری، ۱۳۹۱).

چندین مدل فرایند برای توضیح اینکه چگونه افراد هویت خود را توسعه می‌دهند، مفهوم‌سازی شده است (Schwartz; Luyckx & Vignoles, 2011); برای مثال، مدل سه عاملی نشان‌دهنده یک رویکرد برای بررسی چگونگی شکل‌گیری و تغییر هویت افراد است (Crocetti; Rubini & Meeus, 2008). این مدل بر تأثیر متقابل سه فرایند تمرکز دارد: الف) تعهد: اشاره به انتخاب‌های نوجوانان که در حوزه‌های مختلف رشدی انجام داده‌اند و اعتماد به نفس ناشی از این انتخاب‌ها دارد. ب) کاوش عمیق: عمدتاً به اندازه‌ای است که نوجوانان قبلاً تعهداتی را فعالانه با تأمل در انتخاب‌های خود و صحبت در مورد آنها با دیگران انجام داده‌اند، کشف می‌کنند. ج) بازنگری تعهد: اشاره به مقایسه تعهدات جاری با جایگزین‌های محتمل و رضایت‌بخش‌تر دارد.

این فرایندها در چرخه‌های تکراری شکل‌گیری هویت و تعمیر و نگهداری در هم تنیده می‌شوند (Crocetti, 2017; Meeus, 2018). چرخه اول (شکل‌گیری هویت) از تأثیر متقابل بین فرایندهای تعهد و بازنگری تعهد ناشی می‌شود. در این چرخه احتمالاً افراد تعهدات خود را در پرتو گزینه‌های جذاب‌تر تجدیدنظر می‌کنند. چرخه دوم (تعمیر و نگهداری) ناشی از تعامل بین تعهد و اکتشاف عمیق است که به موجب آن جوانان تعهدات فعلی خود را بررسی

می‌کنند و انتخاب‌هایی را که با اهداف آنها همسو هستند اعتبار می‌بخشند. هنگامی که این انتخاب‌ها دیگر با احساس خود به‌خوبی هماهنگ نمی‌شوند، افراد می‌توانند به اولین چرخه شکل‌گیری هویت بازگردند (Crogetti, 2018). این چرخه‌های تکراری نشان می‌دهد که چگونه افراد در طول زمان هویت خود را شکل می‌دهند، ارزیابی می‌کنند و تجدیدنظر می‌کنند (De Lise et al., 2024).

مطالعات نشان داده‌اند که نوجوانانی که دارای تعهدات هویتی ثابت و محکمی هستند، سطوح سازگاری روانی اجتماعی بهتری را در طول زمان در مقایسه با همسالان خود که با عدم قطعیت هویت مداوم دست و پنجه نرم می‌کنند، گزارش می‌دهند (Branje et al., 2021; Crockett et al., 2021; Meeus, 2011). از سوی دیگر، مطالعات قبلی تأکید کرده‌اند که مشکلات روانی-اجتماعی مانند افسردگی، اضطراب، کنار گذاشته شدن و درگیر شدن در رفتار بزهکارانه می‌توانند مانع شکل‌گیری و تثبیت هویت شوند و ممکن است فرصت‌های هویتی نوجوانان را مختل کند (Crockett et al., 2009; Hatano et al., 2018).

عدم قطعیت هویت با طیف وسیعی از مشکلات روانی اجتماعی، مانند مشکلات درونی کردن^۷ (Becht et al., 2016; Zhou et al., 2019; Van Doeselaar et al., 2018; Hatano et al., 2018)، تنهایی^۸ (Kaniušonytė et al., 2019)، مشکلات بیرونی^۹ (Levey et al., 2019; Hatano et al., 2018) و مصرف مواد (De Moor et al., 2022) مرتبط است. علاوه بر این، فرایندهای هویت سازگارتر، پیامدهای مثبتی مانند رضایت از زندگی و عزت نفس (Wantchekon & Umaña-Taylor, 2021) اشتیاق و مشارکت تحصیلی^۹ (Umaña-Taylor, 2021) و پیشرفت تحصیلی (Pop et al., 2016) را پیش‌بینی می‌کنند؛ بنابراین یکی از وظایف اصلی و کلیدی رشد در دوران نوجوانی و بزرگسالی، ایجاد هویت منسجم است (Erikson, 1964). از طرفی توجه به هویت واقعی و حقیقی از سودمندترین دانش‌ها در اسلام

۷- در جوانی، مشکلات درونی معمولاً به عنوان آن دسته از مشکلات مربوط به خلق افسرده، اضطراب و تنهایی تعریف می‌شود.

۸- مشکلات بیرونی‌سازی به مشکلات روان‌شناختی اطلاق می‌شود که از بیرون آشکار می‌شوند و مستقیماً برای دیگران قابل مشاهده هستند (مانند پرخاشگری، بزهکاری).

معرفی می‌شود و به نقش فرد در هویت‌یابی و توجه به شناخت خود در اسلام بسیار توجه می‌شود، چنان‌چه این روایت به تواتر از معصوم نقل شده است که «هر کس خودش را بشناسد، خدایش را شناخته است»^{۱۰}. پس می‌توان شناخت انسان را مقدمه خدانشناسی دانست (حسینی، ۱۳۹۵). خداوند می‌فرماید: «ای مردم شما ذاتاً فقیرید و هیچ‌چیزی از خود ندارید و تنها خدا غنی و ستوده است»^{۱۱}، پس اگر انسان به خودش نظر کند، چون متوجه می‌شود که از خود چیزی ندارد، به پوچی می‌رسد و پوچی هم در نهایت اضطراب است؛ اما اگر به حق نظر کند، درمی‌یابد همه‌چیز از غنی حمید است، پس به غنا و کمال و ضدپوچی و اضطراب (یعنی به آرامش و اعتماد) می‌رسد. همچنین اهل پوچی و اضطراب از خودبیگانه است، همان‌طور که در کلام الهی از خودبیگانگی حاصل از خداییگانگی تلقی شده است، آن‌جا که می‌فرماید: «در زمره آنانی نباشید که خدای را از یاد بردند، پس خود را نیز از یاد بردند»^{۱۲} (طاهرزاده، ۱۳۸۰).

در دین مبین اسلام هویت انسان تا حدودی پیش از تولد تعیین شده به نحوی که انسان دارای ویژگی‌هایی است که از موجودات دیگر مثل حیوانات جداست و این هویت در قرآن با اصل فطرت تبیین شده است، همان‌طور که در سوره روم، آیه ۳۰ آمده است که: «خداوند انسان را بر اساس فطرت آفرید» و اگر انسان از هویت و ابعاد وجودی خویش، شناخت پیدا کند، می‌تواند مراتب کمال را طی کند (حسینی، ۱۳۹۵).

اگرچه تاکنون الگوهای هویت و شکل‌گیری آن از دیدگاه نظریه‌پردازان مختلف مطرح شده است و برخی ابعاد هویت را مورد نظر داشته‌اند؛ اما در عمده این نظریه‌ها، در تعریف و شکل‌گیری و رشد هویت همان‌طور که به برخی از آن‌ها اشاره شد، به فطرت توجهی نشده است یا اگر هم شده، براساس آنچه تبیین شد، متفاوت از نگاه دین اسلام بوده است. حال آنکه از نگاه قرآن کریم فطرت از ابتدای وجود انسان و ابتدای تولد اتفاق می‌افتد؛ بنابراین از آن‌جاکه در مورد فطرت و لزوم کاربرد آن در تعلیم و تربیت، تبیین‌ها و تأکیدات

۱۰- من عرف نفسه فقد عرف ربه

۱۱- یا أيها الناس أنتم الفقراء إلى الله و الله هو الغنی الحمید (سوره فاطر: آیه ۱۵)

۱۲- سوره حشر: آیه ۱۹

صورت گرفته است؛ اما طبق بررسی‌های محقق، در مورد تدوین مفهوم هویت متناسب با فطرت پژوهشی صورت نگرفته است. از آنجایی که انسان بر فطرت آفریده شده است، پس مؤلفه‌های رشد بدون توجه به ساختار اساسی انسان نمی‌تواند مفهوم کاملی باشد؛ بنابراین ارائه مؤلفه‌های هویت متناسب با ساختار وجودی انسان سازگارتر و احتمالاً کارآمدتر خواهد بود. در این راستا الگوی هویتی مبتنی بر فطرت هنوز تدوین نگردیده و به نظر می‌رسد لازم است تا بر شناسایی فطرت و ترسیم الگوی هویتی بر اساس آن همت گمارد تا بتوان به یک الگوی فرهنگی و بومی اسلامی دست یافت که پاسخگوی اکثر نیازها باشد؛ بنابراین در این پژوهش سعی شده است توصیفی کامل و مفصل‌تر از دیدگاه‌های انسان‌شناسانه علامه طباطبایی، مطهری و جوادی آملی در حوزه هویت و فطرت ارائه و به پرسش‌های زیر پاسخ دهد: مؤلفه‌های رشد هویت فطرت‌گرا مبتنی بر دیدگاه اسلام چیست؟ تبیین مفهومی الگوی رشد هویت فطرت‌گرا چگونه است؟

روش‌شناسی

این پژوهش از نوع کیفی است که با استفاده از روش تحلیل محتوای مضمونی انجام شده است، تحلیل محتوای مضمونی از جمله روش‌های تحلیل محتوا است. تحلیل محتوا توصیف ویژگی‌های ظاهری یک پیام (متن، گفتگو و...) به شکل عینی (مستقل از برداشت شخصی محقق) و نظام‌مند (بر طبق قواعد معین و کمی براساس شاخه‌های آماری) است. این تعریف بیشتر با جهت‌گیری کمی ارائه شده است. از نظر گروهی از محققان، صرف محتوای ظاهری پیام چندان ارزشمند نیست و یک پژوهشگر باید استنباط و قضاوت خود را نیز به کار ببرد و محتوای پنهان یک پیام ارتباطی را توصیف و تفسیر کند. گروهی نیز معتقدند تحلیل محتوا روشی است که به‌طور عینی و براساس قواعد معین، از یک پیام، مشخصاتی ویژه‌ای را کشف می‌کند و به نظر می‌رسد این تعریف به تحلیل محتوای مضمونی نزدیک‌تر است. تحلیل محتوای مضمونی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی، و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست.

بر اساس آنچه گفته شد، در این پژوهش نیز به منظور دستیابی به محتوای متون، فراتر از محتوای عینی کلمات از روش تحلیل محتوای مضمونی استفاده شده است. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش، متون مرتبط با هویت و فطرت از اندیشمندانی چون شهید مطهری، علامه طباطبائی و جوادی آملی است. در این پژوهش نمونه با جامعه برابر و شامل کتب در دسترس بوده است و منابع مرتبط با هویت و فطرت از جمله کتب تفسیر موضوعی قرآن کریم (فطرت در قرآن)، حیات حقیقی انسان در قرآن و تفسیر انسان به انسان جوادی آملی، فطرت، انسان در قرآن، تعلیم و تربیت در اسلام و انسان کامل مطهری، انسان از آغاز تا انجام، المیزان فی تفسیر القرآن و اصول فلسفه و روش رئالیسم علامه طباطبائی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، برای بررسی متون و مقایسه و تحلیل مضامین از روش فیش‌برداری استفاده شد.

در تحلیل داده‌ها پس از بررسی عبارات و جملات مرتبط با موضوع هویت فطرت‌گرا از اندیشمندان و استخراج کدهای مفهومی، مضامین به‌دست آمده به‌صورت مضامین فرعی و اصلی طبقه‌بندی شدند تا مؤلفه‌های الگوی رشد هویت مبتنی بر فطرت تدوین شود. برای اعتباریابی، مضامین استخراج شده و الگوی مفهومی به همراه متون مرتبط در اختیار سه متخصص قرار گرفت تا مضامین مفهومی به‌دست آمده، بررسی شود.

یافته‌ها

در پاسخ به پرسش اول پژوهش، متون و محتوای مربوط با موضوع فطرت بررسی شد که بر اساس روش تحلیل محتوای مضمونی ۸ مضمون اصلی و ۲۱ مضمون فرعی به‌دست آمد، مهم‌ترین کدها و مضامین به‌دست آمده از تحلیل و بررسی متون مرتبط با موضوع طبق جدول ۱ عبارت است از: ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی، فطری بودن میل به کمال مطلق، تضاد سرشتی در انسان، تکوین رو به تعالی هویت انسان، درک فطرت با خودیابی، معرفت فطری به توحید، کسب کمال مطلق با رو به‌سوی فطرت، نیاز به راهنما برای شکوفایی فطرت.

جدول شماره ۱: مؤلفه‌های الگوی رشد هویت فطرت‌گرا مبتنی بر دیدگاه اسلام

مقوله اصلی	مقوله فرعی
ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی	ویژگی‌های فطری انسان
	ویژگی‌های انسان در جهت حرکت استکمالی نفس
فطری بودن میل به کمال مطلق	گرایش فطری اصیل به کمال مطلق
	گرایش به سمت دین
	فطری بودن امور خیر
تضاد سرشستی در انسان	تضاد عقل و شهوت در وجود انسان
	وجود دو خود ملکی و ملکوتی در ذات انسان
تکوین رو به تعالی هویت انسان	اموری غیرمادی، معیار انسانیت
	هویت انسان در گرو انتخاب او از خصایل مادی و معنوی
	شناخت روح لازمه شناخت انسان
	شکوفایی هویت انسان‌ها با حی شدن
	هویت انسانی وابسته به حی‌متأله بودن
درک فطرت با خودیابی	آگاهی انسان از فطرت با رجوع به خود
معرفت فطری به توحید	مفطور بودن توحید و معرفت داشتن به آن
	سختی‌ها عامل برگشت به توحید
کسب کمال مطلق با رو به‌سوی فطرت داشتن	فطرت وسیله تشخیص تقوا و فجور
	ادراک خیر و شر منبعث از فطرت
	فطرت وسیله تشخیص ایمان به خدا
	فطرت به‌عنوان حجت الهی
راهنما لازمه شکوفایی فطرت	لزوم راهنما برای رشد فطرت

مضمون اصلی اول «ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی» شامل ویژگی‌های فطری انسان و ویژگی‌های انسان در جهت حرکت استکمالی نفس است. از جمله عباراتی که دلالت بر

ویژگی‌های فطری انسان دارد عبارت است از: «ویژگی‌های ثابت انسان بدون لحاظ حرکت استکمالی شامل دو ساحت وجودی امری (مجرد) از قبیل عقل، قلب، روح، علم بیان، اراده و خلقی (مادی) از جمله شاکله و خلق خو، مزاج و قوا و بنیه بدنی، تذکیر و تأنیث، زبان، حواس ظاهر، استعداد‌های ذهنی و بدنی متفاوت است که اصطلاحاً فطری نامیده می‌شوند (طباطبائی، ۱۳۹۳). همچنین برای ویژگی‌های انسان در جهت حرکت استکمالی نفس به این عبارت می‌توان اشاره کرد: «ویژگی‌های انسان با لحاظ حرکت استکمالی: ناظر بر ویژگی‌های افراد انسانی با لحاظ حرکت ارادی و استکمالی اما بدون لحاظ نتایج حاصله از آن حرکت در نفس است که در سه ساحت نمود می‌یابد: ۱- نگرش و بینش توحیدی، ۲- گرایش به بقا و کمال، ۳- رفتار در دو بعد فردی و اجتماعی» (طباطبائی، ۱۳۹۷).

دومین مضمون اصلی، «فطری بودن میل به کمال مطلق» است که شامل مضمون فرعی گرایش فطری اصیل به کمال مطلق، گرایش به سمت دین و فطری بودن امور خیر است که از جمله عبارتی که دلالت بر گرایش فطری اصیل به کمال مطلق دارد عبارت است از: «گرایش فطری اصیل را در انسان «گرایش به کمال مطلق» دانسته‌اند. انسان آن‌چنان موجودی است که نمی‌تواند عاشق محدود باشد؛ نمی‌تواند عاشق فانی باشد؛ نمی‌تواند عاشق شیئی باشد که به زمان و مکان محدود است؛ انسان عاشق کمال مطلق است» (مطهری، ۱۳۹۸). از جمله عباراتی که دلالت بر مضمون گرایش به سمت دین دارد عبارت است از: «طبق فطرت یا آفرینش خاص، انسان به سوی شیوه خاصی از زندگی، با غایتی مشخص، گرایش داشته و به سمت آن هدایت شده است. مراد از این شیوه خاص همان دین الهی است» (طباطبائی، ۱۳۸۵). همچنین آیه ۳۰ سوره روم به این نکته این گونه اشاره می‌کند: «پس روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن! این فطرتی است که خداوند، انسان‌ها را بر آن آفریده؛ دگرگونی در آفرینش الهی نیست. این است آیین استوار، ولی اکثر مردم نمی‌دانند». جوادی آملی (۱۳۹۷) نیز این‌گونه بیان نموده که «فطرت در همه انسان‌ها هست، نه اینکه مخصوص مؤمنان یا اعم از آنان و اهل کتاب باشد. ثانیاً، دین اسلام هم فطری انسان شناخته شده است». سومین مضمون فرعی به‌دست آمده؛ فطری بودن امور خیر است. جوادی آملی (۱۳۹۷) در مورد فراحیوانی و ارزشی فطرت بیان می‌کند که «فطرت به انسان اختصاص

دارد و دارای جنبه فراحوانی است؛ بدین جهت، فطریات، خیر و از فضایل شمرده می‌شود. هیچ‌یک از شرور ریشه فطری ندارد و اعمال زشت و ناپسند افراد را نمی‌توان به حساب فطرت گذاشت، حتی بدترین و ظالم‌ترین انسان‌ها بر اساس آفرینش، عدالت و زیبایی را دوست دارند و ظلم و تعدی را زشت می‌پندارند». همچنین به گفته مطهری (۱۳۹۹، الف) گرایش به امور خیر دارای منشأ روحی و معنوی است.

دیگر مضمون اصلی به دست آمده در این پژوهش «تضاد سرشتی در انسان» است که شامل ۲ مضمون فرعی تضاد عقل و شهوت در وجود انسان و وجود دو خود ملکی و ملکوتی در ذات انسان است که برای مضمون تضاد عقل و شهوت در وجود انسان به این عبارت می‌توان اشاره کرد: «درون انسان نوعی تضاد سرشتی وجود دارد که موجب قرار گرفتن راه‌ها و امکان انتخاب‌های گوناگون در مسیر او می‌شود و دلیل وجود عقل و اراده در سرشت انسان را به نمایش می‌گذارد. این همان موقعیتی است که امکان اختیار انسانی را فراهم می‌آورد و موجب بروز جلوه‌های گوناگونی از زندگی بشر بر اساس انتخاب‌های مختلف می‌شود» (مطهری، ۱۳۹۹، الف). از جمله عباراتی که دلالت بر وجود دو خود ملکی و ملکوتی در ذات انسان دارد عبارت است از: «انسان وجود دو خود یا دو مرتبه متفاوت از نفس را در خویش می‌یابد و تضاد دو مسیر ممکن بر اساس انتخاب هر یک از آن‌ها را درک می‌کند. امیال و نیازهای متفاوت انسان به صورت کلی می‌توانند ذیل دو مجموعه نیاز و تمایلات نفسانی قرار گیرند که یکی خود ملکی انسان را شکل می‌دهد و دیگری خود ملکوتی او را به نمایش می‌گذارد. انسان در هر مرحله از زندگی خود ممکن است بنا به اختیار، موجب شورش خود علیه خود شود که گاهی این شورش مربوط به خود دانی و گاهی مربوط به خود عالی است» (مطهری، ۱۳۹۹، الف؛ مطهری، ۱۳۹۹، ب).

مضمون اصلی دیگر «تکوین رو به تعالی هویت انسان» شامل ۵ کد فرعی اموری غیرمادی، معیار انسانیت، هویت انسان در گرو انتخاب او از خصایل مادی و معنوی، شناخت روح لازمه شناخت انسان، شکوفایی هویت انسان‌ها با حی شدن و هویت انسانی وابسته به حی‌مآله بودن است که برای مضمون اموری غیرمادی، معیار انسانیت به این عبارت می‌توان اشاره کرد: «در انسان اموری غیرمادی وجود دارد که معیار انسانیت

اوست» (مطهری، ۱۳۹۹/الف). همچنین از جمله عبارتی که دلالت بر مضمون مفهومی هویت انسان در گرو انتخاب او از خصایل مادی و معنوی دارد عبارت است از: «هرچند انسان‌ها به لحاظ زیست‌شناختی و فیزیکی شباهت و خصوصیات مشترک دارند، ولی بر اساس انتخاب خود میان گرایش‌ها و بسته به نوع ترجیح نیازها، صورت‌های متفاوتی می‌گیرند و ممکن است از انسانیت خارج شوند یا آن را به کامل‌ترین و تمام‌ترین صورت محقق نمایند؛ زیرا به‌غیر از ظاهر مشترک انسانی و خصایل مادی، معنویاتی وجود دارد که در نوع و مرتبه وجودی انسان تأثیر می‌گذارد و در عین حال به دست خود او تعیین می‌شود» (مطهری، ۱۴۰۰). از جمله عبارتی که دلالت بر مضمون فرعی شناخت روح لازمه شناخت انسان دارد عبارت است از: «بنابراین بدون شناخت روح، شناسایی انسان ناممکن است» (جوادی آملی، ۱۳۹۸). از جمله عباراتی که دلالت بر کد مفهومی شکوفایی هویت انسان‌ها با حی شدن دارد عبارت است از: «انسان‌ها برای شکوفایی هویت حی‌متأله که در درون فطرت آن‌ها نهادینه شده است باید تلاش کنند به انسان زنده (حی)، سالم و هشیار تبدیل شوند، یعنی حقیقت وجودی خود را که روح الهی (فطرت) است ادراک کنند و به پرورش و رشد آن بپردازند» (جوادی آملی، ۱۳۹۷). «جنس تعریف آدمی، «حی» است که تفاوت آن با حیوان در بقا و عدم نابودی اوست؛ یعنی روح انسان که جنبه اصلی او را تأمین می‌کند، زنده‌ای است (مانند فرشتگان) که هرگز نمی‌میرد و از مدار وجود، به هیچ‌رو بیرون نمی‌رود؛ گرچه بدن آدم که جنبه فرعی او را تشکیل می‌دهد، از میان می‌رود و در حقیقت انسان با همین ویژگی از ملائکه جدا می‌شود» (جوادی آملی، ۱۳۹۸). «جنس روح انسان، عبارت از «حی» است و به لحاظ همین جنس، آدمی، همتای فرشته است و بر این اساس نه با مرگ تن، جنس او از دست می‌رود و نه هرگز تغییر جنسیت می‌دهد» (جوادی آملی، ۱۴۰۰). از جمله عباراتی که دلالت بر کد مفهومی هویت انسانی وابسته به حی‌متأله بودن دارد عبارت است از: ««حی‌متأله»، موجود زنده‌ای است که حیات او در تاله وی تجلی دارد و تأله، همان نوب شدن در ظهور الهیت است و این همان هویت انسانی است هویت انسان به عنصر اصلی اوست که فطرت خدایی، خداخواهی و خداپرستی است. فطرت حق‌پویی و حق‌شناسی و حق‌خواهی نحوه‌ی «هستی و هویت انسان» است و هیچ انسانی بدون چنین فطرتی خلق

نشده و خلق نمی‌شود، به طوری که فطرت یاد شده به هیچ وجه قابل تغییر و تبدیل نیست» (جوادی آملی، ۱۳۹۲).

پنجمین مضمون اصلی «درک فطرت با خودیابی» است که تنها شامل یک کد فرعی آگاهی انسان از فطرت با رجوع به خود، است که عبارات و مضامین مربوط به آن در ادامه نوشته شده است: «انسان از وجود فطریات در خود آگاهی دارد» (مطهری، ۱۳۹۸). «هر انسانی با رجوع به وجدان و سرشت خویش می‌تواند امور فطری مانند میل به صداقت و راستگویی، انزجار از دروغ و زشتی و... را درک کند» (جوادی آملی، ۱۳۹۷). «معیار تمایز همه گرایش‌ها از سایر امیال انسان این است که آن‌ها مبتنی بر «خودمحوری» نیستند، «آگاهانه‌اند» و توأم با حس «قداست» انسان نسبت به خود هستند» (مطهری، ۱۳۹۹الف).

مضمون اصلی دیگر «معرفت فطری به توحید» که شامل ۲ مضمون مفطور بودن توحید و معرفت داشتن به آن و سختی‌ها عامل برگشت به توحید است که از جمله عباراتی که دلالت بر کد فرعی مفطور بودن توحید و معرفت داشتن به آن دارد عبارت است از: «آیه ۲۵ سوره لقمان «و هرگاه از آنان سؤال کنی چه کسی آسمان‌ها و زمین را آفریده است، مسلماً می‌گویند: الله». علامه طباطبائی (۱۳۸۵) بیان نمود: «این آیه اشاره به این دارد که کفار نیز مانند عموم بشر مفطور بر توحیدند و به آن معترفند و اگر از آنان سؤال شود چه کسی آسمان‌ها و زمین را آفریده، اعتراف خواهند کرد به اینکه خداوند آن را آفریده و وقتی آفریدگار آن‌ها خدا باشد، پس مدبر آن‌ها نیز او خواهد بود؛ چون تدبیر جدا از خلقت نیست. آن‌کسی که همه ترس‌ها و امیدها از اوست، پس معبود هم اوست و شریکی برایش نیست؛ پس ناخودآگاه به وحدانیت خدا اعتراف دارند». «خدا وقتی انسان را آفرید، او را با رنگ دین خواهی، توحید و یکتاپرستی خلق کرد؛ این رنگ توحیدی سازنده انسانیت انسان است و از ذات او جدا نیست» (جوادی آملی، ۱۳۹۷). «آیه ۲۲ سوره بقره «آن‌کس که زمین را بستر شما و آسمان [جو زمین] را همچون سقفی بالای سر شما قرار داد و از آسمان آبی فرو فرستاد و به وسیله آن، میوه‌ها را پرورش داد تا روزی شما باشد؛ بنابراین، برای خدا همتایانی قرار ندهید، درحالی‌که می‌دانید (هیچ‌یک از آن‌ها، نه شما را آفریده‌اند و نه شما را روزی می‌دهند». آیات دال بر توجه به خدا در هنگام خطر: «آیه ۶۵ سوره عنکبوت: هرگاه انسان در معرض خطر مهلکی قرار گیرد و هیچ راه نجاتی برای خود نیابد، خداوند را با

خلوص می‌خواند و به‌سوی او کشیده می‌شود». جوادی آملی (۱۳۹۷) در این باره می‌نویسد: مشرک که توحید ربوبی را انکار می‌کند، در حال احساس خطر مهم، موحد خواهد شد. همچنین آیات ۳۲ سوره لقمان، آیه ۵۳ سوره نحل، آیه ۴۱ سوره انعام، آیه ۶۳ سوره انعام به این‌کد اشاره دارد. همچنین یکی از عباراتی که دلالت بر مضمون مفهومی سختی‌ها عامل برگشت به توحید دارد عبارت است از: «آیه ۴۰ سوره انعام: «بگو: به من خبر دهید اگر عذاب پروردگار به سراغ شما آید، یا رستخیز برپا شود، آیا (برای حل مشکلات خود) غیر خدا را می‌خوانید اگر راست می‌گویید؟».

هفتمین مضمون اصلی «کسب کمال مطلق با رو به سوی فطرت» داشتن شامل ۴ کد فرعی فطرت وسیله تشخیص تقوا و فجور، ادراک خیر و شر منبعث از فطرت، فطرت وسیله تشخیص ایمان به خدا و فطرت به‌عنوان حجت الهی است. از جمله عباراتی که دلالت بر مضمون مفهومی فطرت وسیله تشخیص تقوا و فجور دارد عبارت است از: «استوای^{۱۳} خلقت انسان به روح او است و استوای خلقت روح به آن است که به او فطرت ارزانی داشته و او را به فجور و تقوا الهام کرده است» (جوادی آملی، ۱۳۹۷). یکی از آیاتی که دلالت بر مضمون مفهومی ادراک خیر و شر منبعث از فطرت دارد عبارت است از: «آیه ۸ سوره شمس معرفت حسن و قبح افعال در فطرت آدمی نهاده شده است و جزء شناخت‌های فطری انسان است». برای مضمون فطرت وسیله تشخیص ایمان به خدا به این عبارت می‌توان اشاره کرد: «از نظر علامه طباطبائی فطرت الله عبارت است از آنکه در انسان قرار داده شده تا با آن نیرو ایمان به خدا را تشخیص دهد». همچنین از جمله عباراتی که دلالت بر مضمون مفهومی فطرت به‌عنوان حجت الهی دارد عبارت است از: امام رضا علیه‌السلام در این حدیث شریف، علاوه بر توجه به عقل، فطرت را نیز به‌عنوان حجت الهی معرفی کرده است: «به عقل‌ها معرفتش در دل جای می‌گیرد و با فطرت، برهان وجود او ثابت می‌شود». آخرین مضمون اصلی «نیاز به راهنما برای شکوفایی فطرت» است که شامل یک کد فرعی لزوم راهنما برای رشد فطرت است که عبارات و مضامین مربوط به آن در ادامه نوشته شده است: «اساس فطرت به تعلیم و تعلم نیاز ندارد؛ گرچه هدایت و رشد و شکوفایی

آن‌ها به هادی و راهنما نیازمند است و بی‌توجهی و غفلت از امور فطری سبب خمود آن می‌شود» (جوادی آملی، ۱۳۹۷).

شکل شماره ۱: الگوی مفهومی رشد هویت فطرت‌گرا مبتنی بر دیدگاه اسلام

این مؤلفه‌ها هریک در مسیر رشد و کمال انسان هستند که سبب رشد و ارتقای هویت او می‌شوند و می‌تواند از یک انسان عادی و معمولی به انسانی کامل و رشد یافته تبدیل شود؛ بنابراین نوجوان با آگاهی از ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی، و دیگر مؤلفه‌های بدست آمده می‌تواند در این مسیر و در جهت اعتلا و ارتقای هویت خود بهتر قدم بردارد.

همچنین برای پاسخ به پرسش دوم و تبیین رشد هویت، مضامین اصلی به عنوان مؤلفه‌های مورد نیاز برای رشد و توسعه هویت، در نظر گرفته شدند، طبق محتوای مضامین فرعی به دست آمده در ذیل هر مضمون اصلی، مسیر انسان کامل قابل تبیین است که در قسمت بحث به تفصیل بحث و بررسی می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

در چند سال گذشته، تمرکز از تغییر و توسعه هویت در سطح بین فردی و گروهی به درک سازوکارهای درون فردی که زیربنای رشد هویت در زمینه زندگی روزمره نوجوانان است، تغییر کرده است (Lichtwarck-Aschoff et al., 2008). طبق پژوهش‌ها به نظر می‌رسد رویدادها و گذارهای زندگی، و همچنین انباشت تجربیات در طول زمان، در توسعه هویت نقش داشته باشند (Branje, 2022). مطالعات طولی در مورد وضعیت هویت و فرایندهای اساسی هویت، نشان می‌دهد که ثبات قابل توجهی در هویت در دوران نوجوانی و بزرگسالی وجود دارد (Becht et al., 2016; Van Doeselaar et al., 2018; Zhou et al., 2019). از طرفی در پژوهشی نشان داده شد که هویت از انباشت تعاملات هم‌زمان نوجوانان در زمینه روزانه‌شان پدید می‌آید (Bosma & Kunnen, 2011)؛ بنابراین، در سال‌های اخیر، پژوهشگران توجه فزاینده‌ای را به فرایندهای سطح خرد درون فردی معطوف کرده‌اند، و بر تغییرات روزمره در هویت به جای تغییر در فواصل طولانی‌تر تمرکز کرده‌اند (Lichtwarck-Aschoff et al., 2008; Branje, 2022). نتایج این پژوهش در راستای پژوهش‌های صورت گرفته است و همان‌طور که گفته شد توجه به مبنای درونی و فطرت می‌تواند کمک‌کننده پژوهشگران در ترسیم سازوکار رشد و توسعه هویت باشد.

با توجه به آنچه از بررسی متون در این پژوهش به دست آمد، می‌توان گفت اساس شناسایی انسان‌ها، شناخت روح است و شکوفایی هویت انسان‌ها در گرو زنده شدن روح آنهاست. همچنین براساس اطلاعات به دست آمده از مضامین، می‌توان این‌گونه برداشت کرد که گرایش فطری اصیل در انسان «گرایش به کمال مطلق» است که از جمله آن گرایش به امور خیر که دارای منشأ روحی و معنوی است، انتخاب اهداف معنوی و گرایش به معارف

دین از جمله مؤلفه‌های رشد هویت بر اساس فطرت است. خواسته‌های معنوی و روحی با این گرایش فطری اصیل تناسب دارد و در صورت عدم تنوع‌طلبی در دنیا، انسان می‌تواند به رشد و کمال برسد و با آگاهی داشتن نسبت به این موضوع، آرامش خود را فراهم می‌کند؛ بنابراین کمال انسان با محوریت ابعاد روحی یا جسمی او قابل‌تعریف است. هر آنچه در مکاتب مختلف، معیار انسانیت و تمایز انسان از سایر موجودات قرار می‌گیرد، در ساحت معیار و ملاک کمال نیز از اولویت برخوردار می‌شود. فطریات انسان به‌عنوان ویژگی‌های خاص و تمایز بخش روح او می‌توانند محور دیدگاه‌های تکاملی روح‌محور قرار گیرند. در واقع می‌توان گفت که انسان همواره در مسیر کمال در حرکت است. حتی زمانی که ضد کمال عمل می‌کند، در حال به کمال رساندن قوه‌ای از قوای خود است (مطهری، ۱۳۹۹/الف).

تضاد سررشتی در انسان موجب بروز جلوه‌های گوناگونی از زندگی بشر بر اساس انتخاب‌های مختلف می‌شود و هویت شکل گرفته انسان و تکوین رو به تعالی او در گرو انتخاب اهدافش در زندگی است. اهداف هیچ‌گاه نمی‌توانند خلق انسان و ابداع او باشند. جایگاه هدف همواره نسبت به انسان برتر است و از این رو، او به‌عنوان هدف آن را برمی‌گزیند و برای دستیابی به آن تلاش می‌کند. انسان در مسیر کمال خود نیازمند واقعیت‌های وجودی است که بر این اساس برای دستیابی به این امور تلاش می‌کند. اصالت‌های انسانی و معنویاتی که انسان در راستای دستیابی به آن‌ها تلاش می‌کند، ریشه در حقایق و واقعیت‌های فطری وجود او دارند که نیازآفرینی می‌کند و انسان را به سمت اهداف معنوی مطلوب سوق می‌دهند (مطهری، ۱۳۹۸).

محور نظام تکاملی انسان در اندیشه مطهری را فطرت و فطریات شکل می‌دهد به‌گونه‌ای که انسانیت انسان به ابعاد روحی و به فطریات او برمی‌گردد و در نتیجه معیار کمال انسانی نیز با توجه به همین مؤلفه‌ها تعیین می‌شود. همچنین جوادی آملی (۱۳۹۸) معتقد است مسیر شناخت انسان، از جهان‌بینی الهی می‌گذرد، چراکه وی روح را حقیقت انسان می‌داند؛ بنابراین بدون شناخت روح، شناسایی انسان ناممکن است.

با در نظر گرفتن این مفاهیم می‌توان الگوی مفهومی رشد هویت مبتنی بر فطرت را تبیین و تحلیل نمود. در شکل شماره ۱ که الگوی مفهومی رشد هویت فطرت‌گرا ترسیم شده

است، انسان غریزی دارای همه صفات و ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی است؛ از جمله تفکر، تمیز و تشخیص؛ بنابراین اگر نوجوان به‌عنوان انسان غریزی که دارای همه‌ی ویژگی‌های فطری از جمله معرفت توحیدی، دارای میل به کمال مطلق و همچنین قادر به ادراک خیر و شر است، بتواند انتخاب‌های صحیح و بجایی داشته باشد و به عدم هماهنگی فطرت با دنیای فانی پی ببرد، قادر به رشد هویت خویش می‌شود. همچنین تکوین رو به تعالی هویت نوجوان، در گرو انتخاب او بین خصایل مادی و معنوی است که در این میان امور غیرمادی، معیار انسانیت به شمار می‌آید.

پژوهش‌ها نشان داده است که هویت شفاف‌تر به نوجوانان کمک می‌کند تا خود را از دیگران به‌عنوان فردی متمایز و مستقل مجزا کنند و به مرزهای خود احترام بگذارند. در مجموع، نوجوانانی که هویت منسجم و واضح‌تری دارند، در بسیاری از زمینه‌های زندگی بهتر عمل می‌کنند. مداخلاتی که هویت نوجوانان را هدف قرار می‌دهد، تأثیرات امیدوارکننده‌ای بر هویت و سازگاری نوجوانان نشان می‌دهد (Umaña-Taylor et al., 2017 & 2018). همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که عدم قطعیت هویت و مشکلات روانی اجتماعی متقابلاً بر یکدیگر تأثیر می‌گذارد (Becht et al., 2016; Mercer et al., 2017). به نظر می‌رسد هرچه نوجوان از مؤلفه‌های رشد هویت آگاهی بیشتری پیدا کند، می‌تواند در شکل‌گیری و توسعه هرچه بهتر آن نقش موثرتری ایفا کند. این آگاهی به او کمک می‌کند تا خود را بهتر بشناسد و ارزش‌ها، باورها و اهداف شخصی‌اش را تعیین کند. در این فرایند، نوجوان با چالش‌های مختلفی مواجه می‌شود که هر یک فرصتی برای یادگیری، انتخاب و رشد هستند. از سوی دیگر، حمایت خانواده و محیط اجتماعی نیز نقش بسزایی در این زمینه دارند؛ زیرا نوجوانان در فضایی امن و حمایتی می‌توانند به جستجوی هویت خود بپردازند و احساس تعلق بیشتری را تجربه کنند. پژوهش‌ها نشان داده است که روابط حمایتی و پاسخگو با اعضای خانواده و دوستان پایگاهی امنی را تشکیل می‌دهد که نوجوانان می‌توانند با اطمینان گزینه‌های هویت را کشف کنند (Koepke & Denissen, 2012). همچنین چندین مطالعه اخیر شواهدی را برای نقش خانواده و روابط همسالان در توسعه هویت ارائه کردند (برنزه، ۲۰۲۲). به‌طور مثال میزان بالاتری از هویت تثبیت شده، متعهد، یا کاوش عمیق با انسجام

بالای خانواده (Prioste et al., 2020)، اعتماد بیشتر والدین و جدایی عاطفی کمتر (Sugimura et al., 2018)، جو ادراک شده مناسب در خانواده (Sznitman et al., 2019) و حمایت بیشتر از سوی والدین و خواهر و برادرها (Crocetti et al., 2017) مرتبط است؛ بنابراین آگاهی خانواده از مؤلفه‌های مطرح شده، و حمایت آن‌ها از نوجوان در این فرایند نه تنها به شکل‌گیری هویت قوی‌تر کمک می‌کند بلکه به توسعه مهارت‌های اجتماعی و عاطفی نیز منجر می‌شود که برای موفقیت در زندگی آینده نوجوان ضروری هستند.

با توجه به این توضیحات، این‌گونه نتیجه می‌گیریم، تبیین رشد هویت انسان، همواره در نظریات روان‌شناسی و مشاوره و روان‌درمانی مورد بررسی و اهمیت بوده است؛ اما آنچه که در این الگوها به چشم می‌خورد آن است که هیچ کدام نتوانسته‌اند تبیین جامعی را بر اساس ویژگی‌های ذاتی انسان و در جهت رشد انسان کامل ارائه دهند. در واقع هر یک از این نظریه‌ها متمرکز بر بعدی از ابعاد وجودی انسان و فارغ از رویکرد دینی کامل بوده‌اند؛ اما همان‌گونه که پیش‌تر از دیدگاه اندیشمندان اسلامی گفته شد، ماهیت وجود انسان را ویژگی‌های فطری از جمله، معرفت توحیدی، گرایش به کمال مطلق و امور خیر تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر فطرت، اساس نظام تکاملی انسان بوده و بنابراین تکوین و شکل‌گیری و طی مسیر رشدی هویت نوجوان، بر مبنای فطرت الهی است. چرا که خلقت انسان بر مبنای کمال مطلق بالقوه‌ای است که در وجود او به ودیعه نهاده شده؛ اما از آن‌جاکه هویت نوجوان در گرو انتخاب‌های او شکل می‌گیرد (و به واسطه همین ویژگی است که او می‌تواند اشرف مخلوقات شود)، مسیر تکوین هویت او از انتخاب بین دو خود ملکی و ملکوتی در ذات انسان و تضاد بین عقل و شهوت می‌گذرد تا با خودیابی و در جهت فطرت به سمت تعالی و کمال مطلق، پیش رود؛ بنابراین می‌توان گفت چگونگی رشد هویت فطرت‌گرا بر اساس دین اسلام، بر مبنای تکوین رو به تعالی و کسب کمال مطلق و معرفت توحیدی است تا بتواند بروز انسان کامل را معنا ببخشد.

پژوهش حاضر نشان داد که آگاهی از ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی و فطری بودن میل به کمال مطلق، نقش مهمی در شکل‌گیری هویت نوجوانان ایفا می‌کند، چرا که این آگاهی به آنان کمک می‌کند تا در مسیر رشد و تعالی خود، به دنبال تحقق اهداف و آرمان‌های بالاتر

باشند. همچنین، درک تضاد سرشتی در انسان، نوجوانان را قادر می‌سازد تا با چالش‌های درونی و بیرونی خود مواجه شوند و از این طریق هویت خود را بهبود بخشند. آگاهی از فرایند تکوین رو به تعالی هویت انسان، انگیزه‌ای برای نوجوانان ایجاد می‌کند تا به رشد و پیشرفت مستمر خود ادامه دهند. به‌طور کلی، این مؤلفه‌ها نه تنها به شکل‌گیری هویت منسجم کمک می‌کنند بلکه زمینه‌ساز توسعه مهارت‌های اجتماعی و عاطفی در نوجوانان نیز می‌شوند. در این زمینه والدین، مربیان تربیتی و مشاوران، با آگاهی از این عوامل، می‌توانند به طرق مختلف به فرایند رشد هویت نوجوانان کمک کنند:

- آموزش ویژگی‌های ذاتی نوع انسانی: والدین و مربیان می‌توانند با آموزش نوجوانان درباره ویژگی‌های فطری انسان و میل به کمال مطلق، به آنان کمک کنند تا به خودآگاهی بیشتری دست یابند. این آگاهی می‌تواند نوجوانان را ترغیب کند تا اهداف و آرمان‌های بالاتری را در زندگی دنبال کنند.
- راهنمایی در مواجهه با چالش‌ها: درک تضادهای سرشتی در انسان، نیازمند حمایت و راهنمایی است. والدین و مشاوران می‌توانند با فراهم کردن فضایی امن برای بیان احساسات و افکار، به نوجوانان کمک کنند تا با چالش‌های درونی و بیرونی خود مواجه شوند و از این طریق هویت خود را تقویت کنند.
- ایجاد انگیزه برای انتخاب درست و پیشرفت: والدین و مربیان باید به نوجوانان انگیزه دهند تا به فرایند تکوین هویت خود ادامه دهند. این امر می‌تواند شامل تشویق به تلاش در زمینه‌های مختلف، پذیرش چالش‌ها و یادگیری از تجربیات باشد.
- توسعه مهارت‌های اجتماعی و عاطفی: والدین و مربیان با ایجاد فرصت‌هایی برای تعاملات اجتماعی و فعالیت‌های گروهی می‌توانند به توسعه مهارت‌های اجتماعی و عاطفی نوجوانان کمک کنند. این مهارت‌ها نه تنها به شکل‌گیری هویت منسجم کمک می‌کنند بلکه به نوجوانان در برقراری روابط مثبت با دیگران نیز یاری می‌رسانند.
- مدل‌سازی رفتار مثبت: والدین و مربیان باید با رفتارهای خود الگوهایی از ارزش‌ها و اصول انسانی را به نوجوانان نشان دهند. این الگوها می‌توانند شامل صداقت، مسئولیت‌پذیری و احترام به دیگران باشند که به شکل‌گیری هویت مثبت نوجوانان

کمک می‌کند.

- گفتگوهای باز و صادقانه: ایجاد فضایی برای گفتگوهای باز و صادقانه درباره مسائل هویتی، چالش‌ها و آرزوها می‌تواند به نوجوانان کمک کند تا احساس تعلق بیشتری نسبت به خود و دیگران پیدا کنند.
- با توجه به این نکات، والدین، مربیان تربیتی و مشاوران نوجوان می‌توانند با حمایت و راهنمایی‌های مؤثر، به شکل‌گیری هویت سالم و منسجم در نوجوانان کمک کنند و آنان را در مسیر رشد و تعالی هدایت نمایند.
- پیشنهاد می‌شود در راستای این پژوهش، پژوهش‌های بنیادی در زمینه استخراج مفاهیم اساسی نظریات مشاوره و روان‌درمانی از منابع اسلامی به منظور شناخت عمیق‌تر مفهوم رشد هویت مبتنی بر فطرت اسلامی نیز تدوین گردد. همچنین از جمله محدودیت‌های پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:
- از آن‌جاکه این پژوهش مبتنی بر روش کیفی است، سوگیری محقق، عدم کنترل اعتبار نتیجه‌گیری و عدم قابلیت تعمیم‌پذیری بر آن وارد است و بهتر است نتایج با احتیاط در نظر گرفته شود.
- گستردگی منابع و کتب مطالعاتی نیز از دیگر محدودیت‌های این پژوهش محسوب می‌شود که برای رفع آن توصیه می‌گردد، رشد هویت مبتنی بر فطرت را متمرکز بر مطالعه کتب یکی از شخصیت‌های برجسته در این حوزه نمود.

منابع

- آقاگدی، پریسا و اعتمادی، احمد (۱۳۹۱). بررسی اثربخشی آموزش نظریه انتخاب و کنترل گلاسر بر تحول الگوی هویت نوجوانان. *فصلنامه مطالعات روان‌شناختی*. شماره ۴، ۳۳-۵۵.
- احدی، حسن و جمهوری، فرهاد (۱۳۹۱). *روان‌شناسی رشد: نوجوانی، بزرگسالی (جوانی، میانسالی و پیری)*. تهران: آینده درخشان.
- باباپورخیرالدین، جلیل؛ اسماعیلی انامق، بهمن؛ غلامزاده، مجتبی و محمدپور، وهاب

(۱۳۹۱). رابطه بین شیوه‌هایی فرزندپروری و سبک‌های هویتی نوجوانان. فصلنامه مجله روان‌شناسی. شماره ۲: ۱۶۱-۱۷۵.

دلخوش، محمدتقی و احمدی مبارکه، مهرناز (۱۳۹۰) محتوا و ساختار ارزش‌ها در نوجوانان ایرانی. روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی - سال هشتم، شماره ۲۹، ۵-۲۵.
جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۲). انتظار بشر از دین. محقق: محمدرضا مصطفی‌پور. قم: اسراء.
جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸). سروش هدایت (جلد ۲). نرم‌افزار مجموعه آثار آیت‌الله جوادی آملی، قم: اسراء.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۷). تفسیر موضوعی قرآن کریم، فطرت در قرآن (جلد ۱۲). قم: اسراء.
جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۰). حیات حقیقی انسان در قرآن. محقق: غلامعلی امین‌دین. قم: اسراء.
حسینی، اعظم سادات (۱۳۹۴). هویت و ابعاد وجودی انسان در قرآن و احادیث. کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی. شیراز: بهمن ماه.

خوی‌نژاد، غلام‌رضا؛ رجایی، علیرضا و شیرازی، مهناز (۱۳۹۱). بررسی رابطه عملکرد خانواده و هویت نوجوانان. فصلنامه نوآوری‌های مدیریت آموزشی: دوره هشتم، شماره ۱: ۴۷-۵۸.

سیف، سوسن؛ کدیور، پروین؛ کرمی نوری، رضا و لطف‌آبادی، حسین (۱۳۹۰). روان‌شناسی رشد. تهران: سمت.

شولتز، دوان و شولتز، سیدنی آلن (۱۳۹۵). نظریه‌های شخصیت (ویرایش دهم): ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: نشر ویرایش.

طاهرزاده، اصغر (۱۳۸۰). آشتی با خدا، از طریق آشتی با خود راستین. اصفهان: گلستان.
طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۵). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱/۱۲/۱۶). تهران: دار الکتب الاسلامیه.

طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۳). بررسی‌های اسلامی. تهران: بوستان کتاب.
طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۷). بدایة الحکمه؛ ترجمه و شرح علی شیروانی (جلد دوم). قم: دار الفکر.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۸). فطرت. قم: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۹. الف). آزادی معنوی. قم: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۹. ب). تعلیم و تربیت در اسلام. قم: صدرا. ۵۰

مطهری، مرتضی (۱۴۰۰). انسان کامل. قم: صدرا.

- Bailen, N. H., Green, L. M., & Thompson, R. J. (2018). Understanding Emotion in Adolescents: A Review of Emotional Frequency, Intensity, Instability, and Clarity. *Emotion Review*, 11(1), 63-73. <https://doi.org/10.1177/1754073918768878> (Original work published 2019)
- Becht, A. I., Luyckx, K., Nelemans, S. A., Goossens, L., Branje, S. J., Vollebergh, W. A., & Meeus, W. H. (2019). Linking identity and depressive symptoms across adolescence: A multisample longitudinal study testing within-person effects. *Developmental Psychology*, 55(8), 1733.
- Becht, A. I., Nelemans, S. A., Branje, S. J., Vollebergh, W. A., Koot, H. M., Denissen, J. J., & Meeus, W. H. (2016). The quest for identity in adolescence: Heterogeneity in daily identity formation and psychosocial adjustment across 5 years. *Developmental psychology*, 52(12), 2010.
- Branje, S. (2022). Adolescent identity development in context. *Current Opinion in Psychology*, 45, 101286. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2008.04.001>
- Branje, S., de Moor, E. L., Spitzer, J., & Becht, A. I. (2021). Dynamics of identity development in adolescence: A decade in review. *Journal of Research on Adolescence*, 31(4), 908-927. <https://doi.org/10.1111/jora.12678>. Byrne, B. M. (2012). Structural
- Bosma, H. A., & Kunnen, E. S. (2001). Determinants and mechanisms in ego identity development: A review and synthesis. *Developmental review*, 21(1), 39-66.
- Crocetti, E. (2017). Identity formation in adolescence: The dynamic of forming and consolidating identity commitments. *Child Development Perspectives*, 11(2), 145-150. <https://doi.org/10.1111/cdep.12226>.
- Crocetti, E. (2018). Identity dynamics in adolescence: Processes, antecedents, and consequences. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(1), 11-23. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1405578>.
- Crocetti, E., Klimstra, T., Keijsers, L., Hale, W. W., & Meeus, W. (2009). Anxiety trajectories and identity development in adolescence: A five-wave longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(6), 839-849. <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9302-y>.
- Crocetti, E., Rubini, M., & Meeus, W. (2008). Capturing the dynamics of identity formation in various ethnic groups: Development and validation of a three-dimensional model. *Journal of Adolescence*, 31(2), 207-222. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2007.09.002>.
- Crocetti, E., Karataş, S., Branje, S., Bobba, B., & Rubini, M. (2023). Navigating across heritage and destination cultures: How personal identity and social identification processes relate to domain-specific acculturation orientations in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*. <https://doi.org/10.1007/s10964-023-01870-y>.

- Crocetti, E., Branje, S., Rubini, M., Koot, H. M., & Meeus, W. (2017). Identity processes and parent-child and sibling relationships in adolescence: A five-wave multi-informant longitudinal study. *Child development*, 88(1), 210-228.
- De Lise, F., Luyckx, K., & Crocetti, E. (2024). Identity Matters for Well-Being: The Longitudinal Associations Between Identity Processes and Well-Being in Adolescents with Different Cultural Backgrounds. *Journal of youth and adolescence*, 53(4), 910-926. <https://doi.org/10.1007/s10964-023-01901-8>
- De Moor, E. L., Sijtsma, J. J., Weller, J. A., & Klimstra, T. A. (2022). Longitudinal links between identity and substance use in adolescence. *Self and Identity*, 21(1), 113-136.
- Erikson, E. H. (1964). *Childhood and society*. W W Norton & Co.
- Erentaitė, R., Vosylis, R., Gabrielavičiūtė, I., & Raižienė, S. (2018). How does school experience relate to adolescent identity formation over time? Cross-lagged associations between school engagement, school burnout and identity processing styles. *Journal of youth and adolescence*, 47, 760-774.
- Hatano, K., Sugimura, K., & Schwartz, S. J. (2018). Longitudinal links between identity consolidation and psychosocial problems in adolescence: Using bi-factor latent change and cross-lagged effect models. *Journal of Youth and Adolescence*, 47(4), 717-730. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0785-2>.
- Kaniūšonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., & Crocetti, E. (2019). Knowing who you are for not feeling lonely? A longitudinal study on identity and loneliness. *Child Development*, 90(5), 1579-1588.
- Koepke, S., & Denissen, J. J. (2012). Dynamics of identity development and separation-individuation in parent-child relationships during adolescence and emerging adulthood—A conceptual integration. *Developmental review*, 32(1), 67-88.
- Lichtwarck-Aschoff, A., van Geert, P., Bosma, H., & Kunnen, S. (2008). Time and identity: A framework for research and theory formation. *Developmental Review*, 28(3), 370-400.
- Levey, E. K., Garandeau, C. F., Meeus, W., & Branje, S. (2019). The longitudinal role of self-concept clarity and best friend delinquency in adolescent delinquent behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 48, 1068-1081.
- Meeus, W. (2023). Fifty years of longitudinal research into identity development in adolescence and early adulthood: An overview. In L. J. Crockett, G. Carlo, & J. E. Schulenberg eds. (A c. Di), *APA handbook of adolescent and young adult development*. (139-157). *American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/0000298-009>
- Meeus, W. (2018). The identity status continuum revisited: A comparison of longitudinal findings with Marcia's model and dual cycle models. *European Psychologist*, 23(4), 289-299. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000339>.
- Meeus, W. (2011). The study of adolescents identity formation 2000- 2010: A review of longitudinal research. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 75-94. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00716.x>.
- Mercer, N., Crocetti, E., Branje, S., Van Lier, P., & Meeus, W. (2017). Linking delinquency and personal identity formation across adolescence: Examining between-and within-person associations. *Developmental psychology*, 53(11), 2182.

- Pop, E. I., Negru-Subtirica, O., Crocetti, E., Opre, A., & Meeus, W. (2016). On the interplay between academic achievement and educational identity: A longitudinal study. *Journal of adolescence*, *47*, 135-144.
- Prioste, A., Tavares, P., Silva, C. S., & Magalhães, E. (2020). The relationship between family climate and identity development processes: the moderating role of developmental stages and outcomes. *Journal of Child and Family Studies*, *29*, 1525-1536.
- Schwartz, S. J., Luyckx, K., & Vignoles, V. L. (Eds.). (2011). *Handbook of identity theory and research*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9>.
- Stone, P. (1966). *The General Inquirer: A computer Approach to Content Analysis*, Cambridge: M.I.T Press.
- Sugimura, K., Crocetti, E., Hatano, K., Kanišonytė, G., Hihara, S., & Žukauskienė, R. (2018). A cross-cultural perspective on the relationships between emotional separation, parental trust, and identity in adolescents. *Journal of youth and adolescence*, *47*, 749-759. [10.1007/s10964-018-0819-4](https://doi.org/10.1007/s10964-018-0819-4)
- Sznitman, G. A., Zimmermann, G., & Van Petegem, S. (2019). Further insight into adolescent personal identity statuses: Differences based on self-esteem, family climate, and family communication. *Journal of adolescence*, *71*, 99-109.
- Umaña-Taylor, A. J., Douglass, S., Updegraff, K. A., & Marsiglia, F. F. (2018). A small-scale randomized efficacy trial of the Identity Project: Promoting adolescents' ethnic-racial identity exploration and resolution. *Child development*, *89*(3), 862-870.
- Umaña-Taylor, A. J., Kornienko, O., Douglass Bayless, S., & Updegraff, K. A. (2018). A universal intervention program increases ethnic-racial identity exploration and resolution to predict adolescent psychosocial functioning one year later. *Journal of youth and adolescence*, *47*, 1-15.
- Van Doeselaar, L., Becht, A. I., Klimstra, T. A., & Meeus, W. H. (2018). A review and integration of three key components of identity development. *European Psychologist*.
- Van Doeselaar, L., Klimstra, T. A., Denissen, J. J., Branje, S., & Meeus, W. (2018). The role of identity commitments in depressive symptoms and stressful life events in adolescence and young adulthood. *Developmental psychology*, *54*(5), 950.
- Wantchekon, K. A., & Umaña-Taylor, A. J. (2021). Relating profiles of ethnic-racial identity process and content to the academic and psychological adjustment of Black and Latinx adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, *50*(7), 1333-1352.
- Zhou, X., Lee, R. M., & Syed, M. (2019). Ethnic identity developmental trajectories during the transition to college. *Developmental psychology*, *55*(1), 157.